

هویت دینی و عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر آن

(مورد مطالعه دانشجویان دانشگاه یاسوج)

اردوان ارژنگ^۱؛ اصغر میرفردی^۲

چکیده

هدف: این پژوهش به بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر هویت دینی دانشجویان دانشگاه یاسوج پرداخته است. هدف اصلی از این بررسی، شناخت میزان هویت دینی جامعه مورد مطالعه و عوامل تأثیرگذار بر آن است. **روش:** مطالعه به شیوه پیمایشی و با ابزار پرسشنامه انجام شده است. اعتبار پرسشنامه به شیوه صوری و پایایی آن با ضریب آلفای کرونباخ مورد ارزیابی قرار گرفت. جامعه آماری پژوهش، دانشجویان دانشگاه یاسوج بوده است که بر اساس فرمول لین تعداد ۴۰۰ نفر به عنوان نمونه انتخاب و مورد مصاحبه قرار گرفتند که در نهایت داده‌های تعداد ۳۹۴ پرسشنامه، که بصورت کامل تکمیل شده بودند، مورد استفاده قرار گرفتند. داده‌های پرسشنامه با استفاده از برنامه نرم‌افزاری SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. **یافته‌ها:** یافته‌های تحقیق نشان داد که متغیرهای «وضعیت شغلی والدین»، «سطح تحصیلات پدر» و «محل سکونت دائمی» ارتباط معناداری با هویت دینی دانشجویان نداشته‌اند. متغیرهای اجتماعی همچون «سطح تحصیلات مادر»، «باور دینی دوستان»، «باور دینی خانواده» و «موضوع مطالعه غیردرسی» ارتباط معناداری با هویت دینی پاسخگویان داشته‌اند. متغیرهای زمینه‌ای (جمعیت‌شناختی) «سن» و «وضعیت تأهل» ارتباط معناداری با متغیر وابسته هویت دینی نداشته‌اند. متغیر زمینه‌ای «جنسیت» رابطه معناداری با هویت دینی پاسخگویان داشته است. تحلیل رگرسیون چند متغیره نشان داد که در مجموع پنج متغیر درون معادله (باور دینی دوستان، سن، جنسیت، سطح تحصیلات مادر و باور دینی خانواده) می‌توانند ۳۱ درصد از واریانس متغیر وابسته هویت دینی را برای جامعه مورد مطالعه پیش‌بینی نمایند. **نتیجه‌گیری:** وضعیت دینداری در خانواده و بین دوستان از عوامل مهم و مؤثر بر هویت دینی دانشجویان می‌باشند.

واژگان کلیدی: هویت دینی، عوامل اجتماعی، دانشجویان، دانشگاه یاسوج.

◇ دریافت مقاله: ۹۲/۰۲/۱۵؛ تصویب نهایی: ۹۲/۱۰/۲۲.

۱. دکترای الهیات و معارف اسلامی؛ استادیار دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) قزوین (نویسنده مسئول) / آدرس: قزوین، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) / Email: arzhang1345@gmail.com
۲. دکترای جامعه‌شناسی و استادیار دانشگاه یاسوج.

الف) مقدمه

انسان در گستره تاریخی زندگی خود، با باورها و اعتقادات گوناگونی ادامه حیات داده و امروزه دین به عنوان یکی از نهادهای اساسی زندگی اجتماعی، نقش مهمی را در زندگی انسانی ایفا می‌نماید. ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی نیز تا حدود زیادی برگرفته از ارزش‌ها و باورهای دینی می‌باشند. آنچه به عنوان هویت انسانی از آن یاد می‌شود تا حدود زیادی تحت تأثیر باورها و اعتقاداتی است که می‌توانند به عنوان هویت دینی شناخته شوند. مطالعات و نظریه‌های موجود در ارتباط با دین و جامعه شناسی دینی (ویر، ۱۳۷۳؛ اینگلهارت، ۱۳۸۲)^۱ نشان می‌دهند که اعتقادات و باورهای دینی به عنوان یکی از مهمترین عوامل ایجاد تحکیم و انسجام اجتماعی به شمار می‌روند و نقش بارزی در تحولات اجتماعی و اقتصادی ایفا می‌نمایند؛ و دین و مذهب به صور گوناگون از دیرباز، در طبقات مختلف تاریخ بشری به ظهور رسیده و تا به امروز نیز امتداد داشته است و مادام که نوع بشر در این گره خاکی زندگی کند، این گزینه در نهاد او محکم و استوار و منشأ آثار بسیاری خواهد بود (سعیدی مدنی، ۱۳۸۵، ۶۹). از آنجایی که «دین و مذهب» مهمترین سیستم کنترل درونی انسان‌ها است، تا موقعی که پایه‌های مذهبی در یک جامعه، قوی و اعضای آن جامعه پایبند به اعتقادات و باورهای دینی و مذهبی خود باشند، عموماً به فساد و انحراف (یعنی کارهای نامشروع) روی نمی‌آورند (رفیع پور، ۱۳۷۶:۳۰۶). به باور کوئن (۱۳۸۵) دین به عنوان یکی از نهادهای اجتماعی نقش مهمی در حفظ انسجام اجتماعی، بالا بردن روحیه اجتماعی افراد و همچنین کمک به افراد در پیدا کردن هویت اخلاقی شان دارد.

در جوامع در حال گذار، نسل جوان در جستجوی کسب جایگاه هویت برای خود بر می‌خیزد که با ذهنیت و رویکردهای پیشین به چالش بر می‌خیزد. جامعه ایران نیز به عنوان یک جامعه در حال گذار، با چنین مسائلی دست به گریبان است. جوانان و چگونگی دینداری و عوامل مؤثر بر دینداری آنان از جمله این مسائل می‌باشد. در این بین دانشجویان اعم از دختر و پسر هم به عنوان بخشی از جمعیت جوان این کشور، با مسأله کسب هویت دینی مواجه است. تردید کمی می‌ماند که اگر نقش مذهب در جامعه تضعیف شود و تعهد و پایبندی انسان‌ها بدان کاهش یابد، این مکانیزم قوی کنترل درونی انسان‌ها و این سیما اجتماعی (مذهب) نیز از دست می‌رود و پایه‌های نظام اجتماعی - سیاسی - اقتصادی - فرهنگی، روانی

---

1. Veber & Inghelhart

هویت دینی و عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر آن ♦ ۱۴۹

و ... هم، فرو می‌ریزد (رفیع پور، ۱۳۷۶، ۳۰۸). لذا با توجه به مراتب یاد شده، این مقاله در صدد پاسخگویی به این سؤال پژوهشی می‌باشد که عوامل اقتصادی و اجتماعی چه تأثیری بر هویت دینی دانشجویان دارند؟ هدف اصلی از این مقاله، شناسایی هویت دینی دانشجویان و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن بوده است.

ب) ادبیات پژوهش

سراج‌زاده در پژوهشی که سال ۱۳۷۴ انجام شده، نگرش‌ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی را مورد بررسی قرار داده است. بر طبق یافته‌های این تحقیق، دانش‌آموزان در مجموع دارای گرایش‌ها و علایق دینی بالایی هستند. گرایش دینی افراد ساکن در مناطق شمالی، اندکی کمتر از افراد ساکن در مناطق جنوبی شهر بوده است (سراج‌زاده، ۱۳۸۴، ۱۸۹ - ۱۶۵). ایمان و سروش (۱۳۸۱) در مطالعه‌ای با عنوان "بررسی و ارزیابی عوامل مؤثر بر هویت دینی جوانان در شیراز" نشان دادند که جنسیت، میزان مذهبی بودن والدین و دوستان و میزان دنیاگرایی بیشترین تأثیر را بر هویت مذهبی جوانان داشته است. تحلیل چند متغیره نشان می‌دهد که از میان این متغیرها، میزان مذهبی بودن دوستان بیشترین تأثیر را بر هویت مذهبی جوانان داشته و پس از آن میزان دنیاگرایی مهمترین متغیر ظاهر شده است. نتایج مطالعه علیجانی (۱۳۸۵) نشان داد که بین هویت دینی و سلامت روان رابطه وجود داشت. افراد دارای هویت دینی موفق، از تعاملات و کنش اجتماعی موفق برخوردار و سطح اضطراب و افسردگی آنان پایین بود. افراد دارای هویت دینی آشفته و دیررس، دارای سطح اضطراب و افسردگی بالا و از لحاظ کنش اجتماعی افرادی ناموفق بودند.

کلاتتری و همکاران (۱۳۸۸) هویت دینی جوانان شهر شیراز را مورد مطالعه قرار داده‌اند. نتایج نشان داده ۸۸ درصد دانش‌آموزان دارای هویت دینی قوی هستند و تنها ۴ درصد پاسخگویان، در این حوزه دارای مشکل یا بحران هستند. گنجی و همکاران (۱۳۸۹) رابطه میان هویت دینی و سرمایه اجتماعی مردم شهرستان کاشان را مورد پژوهش قرار داده‌اند. مطالعه نشان داده که با افزایش میزان هویت دینی افراد جامعه به ویژه در ابعاد تعهدی و دینداری، میزان حضور جمعی افزایش یافته و در نتیجه سرمایه اجتماعی جامعه بالاتر می‌رود. پاشا ابراهیم و فلاح‌زاده (۱۳۹۱) به بررسی سطح هویت دینی و ملی و رابطه آن با متغیر گروه‌های

مرجع در بین نوجوانان و جوانان پرداخته‌اند نتایج نشان داد که هویت دینی در بین زنان بر هویت ملی برتری دارد؛ در حالی که این وضعیت در بین مردان برعکس است.

در تحقیقی که توسط موتلو^۱ در مورد عقاید مذهبی دانشجویان ترکیه انجام شده است، محقق استدلال می‌کند که جامعه پذیری مذهبی در بین دانشجویان ترکیه افزایش یافته است. نتایج این بررسی نشان می‌دهند که دانشجویان دانشگاه در سال ۱۹۹۱ نسبت به سال ۱۹۷۸، جهت‌گیری مذهبی بیشتری داشته‌اند (موتلو، ۱۳۷۲، ۷۴-۷۱). پیمایش‌های عمومی اجتماعی^۲ (GSS) در طی سال‌های ۱۹۷۲ تا ۱۹۹۰ در آمریکا در مورد عقاید و باورهای دینی مردم نشان داد که پاسخگویان دارای تحصیلات تکمیلی بطور متوسط از اساتید و دانشمندان، دیندارترند اما نسبت به مردم عادی گرایش‌های مذهبی کمتری دارند (درویشی، ۱۳۸۳، ۱۳-۱۴).

جوویا و آلبوکورک (۲۰۰۲) در مقاله خود، موضوعات همبسته هویت‌های اجتماعی را در دو فرهنگ جمع‌گرا (برزیل) با تعداد ۴۷۱ نمونه و اسپانیا با تعداد ۴۷۶ نمونه) مورد بررسی قرار داده‌اند. نتایج بررسی نشان داد که ارزش‌های اجتماعی با هویت سنتی درون‌گروهي و هویت سرزمینی محلی همبستگی دارند و اینکه ارزش‌هایی که هویت‌های اجتماعی را پیش‌بینی می‌کنند، به ویژه در ارتباط با هویت سرزمینی - در میان فرهنگ‌ها متفاوتند.

استراچ و همکاران (۲۰۰۲) در پژوهشی، به این موضوع پرداخته‌اند که آیا ارزش‌های بنیادین اجتماعی برای زنان و مردان متفاوتند؟ نتایج تحلیل‌های داده‌ها نشان داد که نه تنها معانی ارزشی با جنسیت در فرهنگ‌های متفاوت رابطه پایداري را نشان نمی‌دهند، بلکه تحت تأثیر تعاملات فرهنگ و جنسیت نیز نمی‌باشد. کدی (۲۰۱۴) در مطالعه‌ای، نشان داد که تنوع هویتی و همچنین ساخت دمکراتیک در ارتباط دانش‌آموزان با موضوعات دینی و در نتیجه تقویت هویت دینی تأثیرگذار است. نظام دمکراتیک جامعه و نهادینه شدن فرهنگ شهروندی موجب می‌شود که با وجود تنوع هویتی انسان‌ها، توجه به هویت دینی تقویت شود. داشتن فرهنگ شهروندی موجب می‌شود که در یک جامعه متنوع و پیچیده با هویت‌های گوناگون، زمینه تضاد شکل نگیرد.

1. Motlu

2. General Social Surveys

مرور مطالعات پیشین در زمینه موضوع نشان می‌دهد که مطالعات متعددی در این زمینه انجام شده است، با این وجود، در مورد جامعه مورد مطالعه، چنین مطالعه‌ای پیرامون ابعاد هویتی و به ویژه هویت دینی انجام نشده است.

۱- مبانی نظری پژوهش

پارسونز از دو طریق به توصیف اهمیت خاص دین در دنیای مدرن می‌پردازد. اول با در نظر گرفتن قابلیت‌های دین معتقد است که باعث پیدایش آنچه که فرهنگ و جامعه مدرن محسوب می‌شود و اقتصاد نیرومند، تکنولوژی و علم را نیز در بر می‌گیرد، شده است. دوم از طریق محاسنی که وی معتقد است خاص این جامعه و محصولات آن می‌باشد، که از طریق خصایص جامعه برتری که پدید آورده نیز به نمایش گذارده شده است. به طور خلاصه پارسونز مسئله بی‌تناسبی زندگی و شکاف میان اخلاق و قدرت را از طریق تأکید بر نیرومندی و محاسن فزاینده این جامعه و اینکه هر دوی این ابعاد دارای منشأ مشترکی در مسیحیت می‌باشند حل می‌کند. هیچ نهاد دیگری نیست که پارسونز به آن چنین توانایی و محاسنی نسبت دهد: کلیسا محرکی اصلی و روشنگر در تمدن مدرن بوده است (گولدر، ۱۳۳۸، ۲۸۳).

از دیدگاه اسمیت، دین دو کارکرد دارد: یکی تنظیم کننده و دیگری برانگیزاننده. تنظیم رفتار فردی برای خیر همگان و یا به سخن دیگر، برای خیر گروه اهمیت دارد؛ دین همیشه این وظیفه تنظیم کننده را در تاریخ جوامع بشری بر عهده داشته است. دین همین احساس اشتراک و وحدت اجتماعی را بر می‌انگیزاند. اسمیت، با نظر کسانی که دین را برخاسته از درون فرد می‌دانند، مخالف بود و به گفته او، کارکرد دین تحکیم گروه است (همیلتون، ۱۳۷۷، ۱۷۱-۱۶۹).

از نظر لاکمن، دین دوشادوش زندگی اجتماعی حرکت می‌کند. به باور وی، روند جامعه نوین غربی به سوی دنیا گرایی، تنها به دلیل سستی گرفتن صورت‌ها و نهادهای مذهبی سستی پیش آمده است، نه آنکه خود دین سست شده باشد. لاکمن شرایط انسان شناختی دین را تعیین می‌کند. این شرایط حاکم بر زندگی بشر در سراسر جهان، به صورت انواع گوناگون تجلیات مذهبی، یعنی به صورت دین‌ها و نهادهای خاص مذهبی، که ویژگی‌شان ارتباط با مقتضیات رایج در هر یک از اجتماعات مذهبی است، خود را نشان می‌دهند.

واخ در کتاب جامعه شناسی دین به بیان نظریات خود پرداخته است. او معتقد است که هیچ اقدام نیایشی بدون نوعی مفهوم روحانی وجود ندارد، همان طور که هیچ عملکرد دینی بدون وجود حداقلی از بیان نیایشی نمی‌تواند وجود داشته باشد. یواخیم واخ صور بیان تجربه

دینی را به دو صورت می‌بیند: ۱- بیان نظری یا آئین و ۲- بیان عملی یا مناسک. در شهود یا تجربه دینی همیشه حداقلی از بیان نظری دین وجود دارد. این اعمال به چهار دسته تقسیم می‌شوند که عبارتند از: ۱) مراسم (مراسم نماز گزاری جمعی)؛ ۲) نمادها (صور ذهنی)؛ ۳) شعائر مقدس (اشیاء و اعمال مشهود؛ و ۴) قربانی. در تمام ادیان، تجارب قدسی به صورت اعمالی احترام آمیز نسبت به ذات متعالی انجام می‌شود. *واخ* پس از بیان دو جنبه نظری و عملی دین، معتقد است که دین زنده با ماهیتی که دارد باید بتواند رابطه اجتماعی را خلق کرده و از آن نگهداری کند (واخ، ۱۳۸۰، ۲۸-۲۰).

واخ بیان می‌دارد که تجربه دینی تعیین کننده، که همه انجمن‌های دینی را شامل می‌شود، می‌تواند در حد دانش مقدس تدوین شده، در شعائر و صور مختلف پرستش متجلی شده و در خصوصیت عقاید و فعالیت‌های عملی به کار رود. مناسک عملی افراد را به هم پیوند می‌دهد و آنهایی را که از تجربه اصلی همانندی الهام می‌گیرند متحد می‌کند (همان: ۴۰-۳۵). به نظر وی، تجربه دینی دارای سه جنبه اساسی است: نظری، عملی و اجتماعی؛ و از آن سه، بُعد اجتماعی دین بر رابطه میان جامعه دینی و «حقیقت نهائی» تمرکز می‌یابد (جلالی مقدم، ۱۳۸۶، ۲۰۱-۱۹۵).

به نظر گلاک و استارک، همه ادیان جهانی به رغم آنکه در جزئیات متفاوت اند، دارای حوزه‌هایی کلی هستند که دینداری در آن حوزه‌ها، جلوه‌گر می‌شود. این حوزه‌ها، که می‌توان آنها را به مثابه ابعاد اصلی دینداری در نظر گرفت، عبارت از ابعاد اعتقادی^۱، مناسکی^۲، تجربه ای^۳، فکری^۴ و پیامدی^۵ می‌باشند: ۱- بعد اعتقادی، باورهایی را در بر می‌گیرد که انتظار می‌رود پیروان آن دین، بدان‌ها اعتقاد داشته باشند. ۲- بعد مناسکی یا عمل دینی شامل اعمال دینی مشخص نظیر عبادت، نماز، شرکت در آئین‌های مقدس خاص، روزه گرفتن و ... را که انتظار می‌رود پیروان هر دین بجا آورند، می‌باشد. ۳- بعد تجربی یا عواطف دینی، در عواطف، تصورات، و احساسات مربوط به برقراری رابطه با وجودی همچون خدا، که واقعیت غایی یا اقتدار متعالی است، ظاهر می‌شود. ۴- بعد فکری یا دانش دینی، اطلاعات و دانش اساسی در

1-Ideological.

2-Ritualistic.

3-Experimental.

4-Intellectual.

5-Consequential.

هویت دینی و عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر آن ♦ ۱۵۳

مورد اصول عقاید دینی و کتب مقدس را که انتظار می‌رود پیروان آنها بدانند، شامل می‌شود (سراج زاده، ۱۳۸۴، ۶۶-۶۲).

پس از مرور نظریه‌های یادشده در مورد دینداری و هویت دینی، مدل دینداری گلاک و استارک به عنوان چهارچوب نظری این پژوهش برگزیده شد. علامه محمدتقی جعفری معتقد است که این تقسیم بندی درباره جنبه‌های مختلف دین گرایی یکی از برترین تقسیم بندی‌هایی است که در این زمینه انجام شده است بنابراین توجه به آن برای محققان ضرورت دارد (عربی، ۱۳۸۸، ۶۸).

۱- برای منطبق ساختن ابعاد دینداری مدل گلاک و استارک بر هویت دینی در جامعه اسلامی، مجموعه‌ای از باورها که اصول دین خوانده می‌شوند را می‌توان با هویت دینی تطبیق داد. برخی از این اصول عبارت از اعتقاد به خدای یگانه (توحید)، پیامبری حضرت محمد (ص) به عنوان آخرین پیامبر خدا و معجزه اش کتاب قرآن مجید (نبوت)، و اعتقاد به روز جزا (معاد)، اعتقاد به وجود دوازده امام به عنوان جانشینان برحق پیامبر اکرم (ص) می‌باشند. در کنار اصول دین، برخی از اعمال نیز به عنوان فروع دین بخشی از هویت دینی و باورهای اسلامی را شکل می‌دهند که از جمله می‌توان به نمازهای روزانه، روزه داری در ماه رمضان، جهاد علیه دشمنان فعال اسلام، انجام حج واجب، ادای خمس و زکات، امر به معروف و نهی از منکر اشاره نمود. این باورها را می‌توان به عنوان بعد اعتقادی هویت دینی مسلمانان به کار برد.

۲- با توجه به اینکه اعمالی همچون نمازهای روزانه و روزه گرفتن در ماه رمضان برای مسلمانان جزء واجبات است و اعمالی همچون خواندن قرآن، شرکت در نمازهای جماعت و جمعه، شرکت در مراسم‌های جشن و عزای مذهبی در مساجد و یا سایر اماکن دینی به طور اکید توصیه می‌شود، این فعالیت‌ها می‌توانند برای سنجش بعد مناسکی هویت دینی اسلامی مورد استفاده قرار گیرند.

۳- میزان عواطف و احساساتی همچون ترس از خدا، توبه و تقرب به خدا، پیامبر، ائمه و اولیاء الهی را می‌توان برای سنجش بعد عاطفی مورد استفاده قرار داد.

۴- در بعد پیامدی هویت دینی اسلامی، استانداردهای رفتاری فراوانی وجود دارند که یک فرد مسلمان بایست آنها را رعایت نماید. پوشش مناسب به ویژه برای زنان، پرهیز از مصرف مواد خوراکی و آشامیدنی خاص (حرام) و پیروی از قوانین اسلام از جمله ابعاد پیامدی هویت دینی در اسلام می‌باشد.

۱- فرضیه های تحقیق

- یک) سطح تحصیلات پدر بر هویت دینی افراد تأثیر دارد.
- دو) سطح تحصیلات مادر بر هویت دینی افراد تأثیر دارد.
- سه) نوع شغل والدین بر هویت دینی افراد مؤثر است.
- چهار) میزان باور دینی دوستان بر هویت دینی افراد مؤثر است.
- پنج) میزان باور دینی خانواده بر هویت دینی افراد مؤثر است.
- شش) محل سکونت (شهر، روستا و...) بر هویت دینی افراد مؤثر است.
- هفت) موضوع مطالعه غیر درسی بر هویت دینی افراد مؤثر است.
- هشت) زنان و مردان میزان متفاوتی از هویت دینی دارند.
- نه) دانشجویان با سنین گوناگون، میزان متفاوتی از هویت دینی دارند.
- ده) افراد متأهل و مجرد میزان متفاوتی از هویت دینی دارند.

ج) روش شناسی

در این پژوهش از روش پیمایشی^۱ استفاده می‌شود. ابزار اصلی برای گردآوری داده‌ها در این پژوهش، پرسشنامه می‌باشد که با سئوالات چند گزینه‌ای و یا سئوالات باز به سنجش متغیرها می‌پردازد. جامعه آماری شامل دانشجویان دانشگاه یاسوج می‌باشد که بصورت نمونه‌گیری انتخاب و مورد پرسش قرار می‌گیرند. براساس این سرشماری تعداد دانشجویان دانشگاه در هنگام نمونه‌گیری حدود ۶۰۰۰ نفر بوده است که با استفاده از فرمول لین حجم نمونه تعیین گردید. این فرمول حجم نمونه را با توجه به دقت نمونه‌گیری (پذیرش میزان خطا)، حجم جامعه آماری، سطح اطمینان معنی‌داری و همچنین درصد جمعیتی که انتظار می‌رود پاسخ یکسانی ارائه دهند، تعیین می‌نماید (Lin, 1976, 446). حجم نمونه برای جامعه مورد مطالعه ۳۷۰ مورد تعیین گردید که برای افزایش میزان دقت تعداد نمونه ۴۰۰ مورد افزایش یافت. در پایان داده‌های تعداد ۳۹۴ پرسشنامه از پرسشنامه‌های جمع‌آوری شده که به صورت کامل (بدون نقص) تکمیل شده بودند استخراج و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نمونه‌گیری این پژوهش به صورت تصادفی از نوع چند مرحله‌ای طبقه‌ای منظم می‌باشد.

هویت دینی و عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر آن ◆ ۱۵۵

متناسب با سطح سنجش متغیرها، که نیازمند آزمون‌های آماری خاص خود می‌باشد، (Polkinghorne, 1988; Lacity & Jansen, 1994; Yu, 2005) تجزیه و تحلیل‌های پایایی و روایی و آزمون‌های فرض انجام شد.

در این بررسی برای شناخت میزان انسجام درونی (پایایی) گویه‌های طیف متغیر وابسته هویت دینی و طیف‌های زیر مجموعه آن از آلفای کرونباخ استفاده شد که ضریب آلفای گویه‌های طیف سنجش متغیر وابسته هویت دینی ۶۲ درصد، متغیر مستقل میزان باور دینی دوستان ۸۵۷/۰ و متغیر مستقل میزان باور دینی خانواده ۸۹۵/۰ درصد می‌باشد. این ضرایب نشان‌گر بالا بودن میزان انسجام درونی گویه‌های موجود در متغیرهای یادشده است. اعتبار محتوا نیز به شیوه اعتبار صوری و با مراجعه و تبادل نظر با افراد متخصص و صاحب نظر تضمین گردید.

د) یافته‌ها

یک) یافته‌های توصیفی

میانگین نمره هویت دینی پاسخگویان حدود ۸۷/۳۶ می‌باشد که از حد وسط مجموع نمره مورد انتظار پایین‌تر است. نمره متوسط (۲۲*۳=۶۶) می‌باشد که بدین ترتیب نمره بدست آمده نشان دهنده هویت دینی بالا در جامعه مورد مطالعه می‌باشد. داده‌های بررسی نشان می‌دهد از نظر سنی ۱۱/۶ درصد از پاسخگویان از گروه سنی ۱۸ تا ۱۹ سال، ۵۷/۳ درصد از گروه سنی ۲۰ تا ۲۲ سال و ۳۱/۲ درصد را گروه سنی ۲۳ سال و بالاتر بوده‌اند. همچنین ۵۳/۹ درصد از پاسخگویان را زنان و ۴۶/۱ درصد را مردان تشکیل داده‌اند. ۸۷/۶۶ درصد از پاسخگویان مجرد و ۱۲/۴ درصد از آنها متأهل بوده‌اند. پاسخگویان با پایه اول (با ۸۷/۱ درصد) بیشترین و پاسخگویان مقطع کاردانی (با ۳/۴ درصد) کمترین نسبت از پاسخگویان را به خود اختصاص داده‌اند. سطح تحصیلات پدر ۱۶/۶ درصد از پاسخگویان بی‌سواد بوده است. سطح تحصیلات دیپلم و فوق دیپلم با ۳۲/۷ درصد بیشترین و سطح تحصیلات دکتری نیز با ۸/۰ درصد، کمترین نسبت از سطح تحصیلات پدر پاسخگویان را به خود اختصاص داده‌اند. سطح تحصیلات مادر ۱۹/۷ درصد از پاسخگویان بی‌سواد بوده است. سطح تحصیلات ابتدائی با ۳۵/۳ درصد بیشترین و سطح تحصیلات فوق لیسانس نیز با ۵/۰ درصد، کمترین نسبت از سطح تحصیلات مادر پاسخگویان را به خود اختصاص داده‌اند. پدر ۵۰/۳ درصد از

پاسخگویان شاغل بوده که این مقدار بالاترین نسبت از وضعیت شغلی پدر پاسخگویان را به خود اختصاص داده است. موضوعات دینی و عقیدتی با ۲۰/۸ درصد و موضوعات تاریخی و ورزشی هرکدام با ۴/۳ درصد، به ترتیب بیشترین و کمترین نسبت از مطالعه غیر درسی را به خود اختصاص داده‌اند. بعد از موضوعات دینی و عقیدتی رمان و داستان بیشترین سهم از مطالعه غیر درسی پاسخگویان را به خود اختصاص داده است. محل سکونت دائم بیشتر پاسخگویان در شهرهای با بیش از ۵۰ هزار نفر جمعیت و محل سکونت کمترین تعداد از پاسخگویان در مناطق عشایری بوده است.

بیشترین نسبت از دوستان پاسخگویان (۶۲/۱ درصد) در سطح متوسط نمره باورهای دینی قرار دارند و کمترین نسبت مربوط به پاسخگویانی است که دوستان آنها در سطح باورهای دینی بالا قرار دارند. این نتایج، نشان دهنده باورهای دینی نسبتاً متوسط و متوسط به پایین دوستان پاسخگویان می‌باشد. بیشترین نسبت از خانواده پاسخگویان (۵۲/۲ درصد) در سطح متوسط نمره باورهای دینی قرار دارند و کمترین نسبت مربوط به پاسخگویانی است که خانواده آنها در سطح باورهای دینی پایین قرار دارند. این نتایج، نشان دهنده باورهای دینی بالای خانواده پاسخگویان می‌باشد. بیشترین نسبت از پاسخگویان (۶۷ درصد) در سطح متوسط نمره هویت دینی قرار دارند و کمترین نسبت مربوط به پاسخگویانی است که در سطح هویت دینی پایین قرار دارند. این نتایج، نشان دهنده هویت دینی نسبتاً بالای پاسخگویان می‌باشد.

دو یافته های استنباطی

با توجه به سطح معنی داری بدست آمده ($\text{Sig.} = .۶۰۹$)، تفاوت معنی داری بین نمره هویت دینی پاسخگویان با توجه به سطح تحصیلات پدر آنها وجود ندارد و فرضیه نخست تأیید نمی‌گردد. فرضیه دوم مبنی بر وجود رابطه معنی دار بین سطح تحصیلات مادر و هویت دینی افراد تأیید می‌گردد. پاسخگویانی که سطح تحصیلات مادر آنها کمتر بوده است، از نمره هویت دینی بیشتری برخوردار بوده‌اند. با توجه به سطح معنی داری بدست آمده ($\text{Sig.} = .۶۴۳$) تفاوت معنی داری بین نمره هویت دینی پاسخگویان با توجه به وضعیت شغلی پدر آنها وجود ندارد. همچنین با توجه به سطح معنی داری بدست آمده ($\text{Sig.} = .۲۶۳$) تفاوت معنی داری بین نمره هویت دینی پاسخگویان با توجه به وضعیت شغلی مادر آنها وجود ندارد.

هویت دینی و عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر آن $\diamond$ ۱۵۷

بنابراین، فرضیه سوم مبنی بر وجود رابطه بین وضعیت شغلی والدین و هویت دینی دانشجویان تأیید نمی‌گردد.

جدول ۱: مقایسه میانگین هویت دینی پاسخگویان با توجه به برخی متغیرهای مستقل با استفاده از آزمون F

متغیر مستقل	تعداد پاسخگویان	میانگین نمره هویت دینی	انحراف معیار	مقدار F	سطح معنی داری
سطح تحصیلات پدر	۳۲۵	۸۷/۶۰	۱۳/۵۳	۰/۷۵۱	۰/۶۰۹
سطح تحصیلات مادر	۳۳۱	۸۷/۶۴	۱۳/۴۵	۳/۳۳۷	۰/۰۰۳
وضعیت شغلی پدر	۳۲۳	۸۷/۵۷	۱۳/۵۴	۰/۵۵۹	۰/۶۴۳
وضعیت شغلی مادر	۳۲۷	۸۷/۷۰	۱۳/۴۷	۱/۳۱	۰/۲۶۳

با توجه به سطح معنی داری بدست آمده ($\text{Sig.} = ۰/۱۲۹$)، تفاوت معنی داری بین نمره هویت دینی پاسخگویان با توجه به محل سکونت آنها وجود ندارد، و فرضیه ششم مبنی بر وجود رابطه معنی دار بین دو متغیر یادشده تأیید نمی‌گردد. با توجه به سطح معنی داری بدست آمده ($\text{Sig.} = ۰/۰۰۱$)، تفاوت معنی داری بین نمره هویت دینی پاسخگویان با توجه به موضوع مطالعه غیر درسی آنها وجود دارد. بنابراین، فرضیه هفتم مبنی بر وجود رابطه معنی دار بین دو متغیر یادشده تأیید می‌گردد. پاسخگویانی که موضوعات دینی و عقیدتی مطالعه می‌کنند، از نمره هویت دینی بیشتری برخوردار بوده اند.

جدول ۲: مقایسه میانگین هویت دینی پاسخگویان با توجه به محل سکونت و موضوع مطالعه غیر درسی با استفاده از آزمون F

متغیر مستقل	تعداد پاسخگویان	میانگین نمره هویت دینی	انحراف معیار	مقدار F	سطح معنی داری
محل سکونت	۳۲۱	۸۷/۸۲	۱۳/۳۲	۱/۹۰۰	۰/۱۲۹
موضوع مطالعه غیر درسی	۲۴۴	۸۸/۴۰	۱۳/۷۹	۳/۶۴۵	۰/۰۰۱

با توجه به سطح معنی داری بدست آمده ($\text{Sig.} = ۰/۰۰۰$)، تفاوت معنی داری بین نمره هویت دینی پاسخگویان با توجه به جنسیت آنها وجود دارد. بنابراین، فرضیه هشتم مبنی بر

وجود رابطه معنی دار بین جنسیت و هویت دینی افراد تأیید می‌گردد. نمره هویت دینی زنان بیشتر از مردان است.

جدول ۳: مقایسه میانگین هویت دینی پاسخگویان با توجه به جنسیت با استفاده از آزمون T

مستقل					
جنسیت	تعداد پاسخگویان	میانگین نمره هویت دینی	انحراف معیار	مقدار T	سطح معنی داری
زن	۱۸۳	۹۰/۱۰	۱۱/۶۷	۳/۷۳	/۰۰۰
مرد	۱۴۶	۸۴/۷۶	۱۴/۳۱		

با توجه به سطح معنی داری بدست آمده ($\text{Sig.} = /۰۰۰$) تفاوت معنی داری بین نمره هویت دینی پاسخگویان با توجه به باور دینی دوستان آنها وجود دارد. فرضیه چهارم مبنی بر وجود رابطه معنی دار بین باور دینی دوستان و هویت دینی افراد تأیید می‌گردد. دو متغیر دارای رابطه مستقیم می‌باشند. با توجه به سطح معنی داری بدست آمده ($\text{Sig.} = /۰۰۰$) تفاوت معنی داری بین نمره هویت دینی پاسخگویان با توجه به باور دینی خانواده آنها وجود دارد. بنابراین، فرضیه پنجم مبنی بر وجود رابطه معنی دار بین باور دینی خانواده و هویت دینی افراد تأیید می‌گردد. دو متغیر دارای رابطه مستقیم می‌باشند. میزان ضریب همبستگی متغیرهای سن دانشجویان و هویت دینی ($-/۱۰۸$) و سطح معنی داری آنها ($\text{Sig.} = /۰۰۵$) می‌باشد، بنابراین، فرضیه مربوط به رابطه معنی داری بین آنها تأیید نمی‌گردد.

جدول ۴: ضریب همبستگی بین نمره هویت دینی و متغیرهای سن، باور دینی دوستان و باور

متغیر	ضریب همبستگی	سطح معنی داری	تعداد پاسخگو
باور دینی دوستان	/۵۸۱	/۰۰۰	۳۲۵
باور دینی خانواده	/۴۶۵	/۰۰۰	۳۱۰
سن	-۰/۱۰۸	/۰۰۵	۳۲۰

با توجه به سطح معنی داری بدست آمده ($\text{Sig.} = /۵۷۸$)، تفاوت معنی داری بین نمره هویت دینی پاسخگویان با توجه به وضعیت تأهل آنها وجود ندارد. نمره هویت دینی افراد متأهل در حد محسوسی بیشتر از افراد مجرد است. با این وجود، تفاوت در حد معنی دار

هویت دینی و عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر آن $\diamond$ ۱۵۹

نیست. رابطه بین دو متغیر در سطح حداقل ۹۵ درصد معنی دار نیست. بنابراین فرضیه دهم مبنی بر وجود رابطه معنی دار بین وضعیت تأهل و هویت دینی افراد تأیید نمی‌گردد.

جدول ۵: مقایسه میانگین هویت دینی پاسخگویان با توجه به وضعیت تأهل با استفاده از

آزمون T مستقل

وضعیت تأهل	تعداد پاسخگویان	میانگین نمره هویت دینی	انحراف معیار	مقدار T	سطح معنی داری
مجرد	۲۸۷	۸۸/۴۴	۱۳/۶۵	-۰/۵۵۷	/۵۷۸
متأهل	۴۴	۸۸/۶۶	۱۲/۲۹		

نتایج به دست آمده از این تحقیق، تا حدودی با نتایج مطالعات و همچنین تبیین‌های نظری پیشین همخوانی دارد. به ویژه در مورد تأثیر شرایط جامعه پذیری بر هویت دینی افراد، مطالعه حاضر با مطالعات پیشین سازگاری دارند. نتایج تحلیل رگرسیون چند متغیره نشان داد که در مجموع پنج متغیر درون معادله (باور دینی دوستان، سن، جنسیت، سطح تحصیلات مادر و باور دینی خانواده) می‌توانند ۳۱ درصد از واریانس متغیر وابسته هویت دینی را برای جامعه مورد مطالعه پیش بینی نمایند. قدرت متغیر میزان باور دینی دوستان که به تنهایی ۲۶/۳ درصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین می‌نماید، نسبت به دیگر متغیرهای مستقل درون معادله که هر کدام سهمی به مراتب کمتر از این میزان را در تبیین متغیر وابسته دارند- برای پیش بینی متغیر وابسته هویت دینی قابل توجه می‌باشد.

جدول ۶: عناصر اصلی تحلیل چند متغیره به روش مرحله به مرحله از مرحله اول تا مرحله

پنجم برای پیش بینی متغیر وابسته هویت دینی دانشجویان

مرحله	متغیرهای وارد شده به معادله	ضریب همبستگی (R)	ضریب تعیین (مجذور R)	مقدار افزوده شده به مجذور R
مرحله اول	باور دینی دوستان	/۵۱۳	/۲۶۳	-
مرحله دوم	باور دینی خانواده	/۵۳۵	/۲۸۶	/۰۲۳
مرحله سوم	جنسیت	/۵۴۳	/۲۹۴	/۰۰۸
مرحله چهارم	سطح تحصیلات مادر	/۵۵۱	/۳۰۳	/۰۰۹
مرحله پنجم	سن	/۵۵۷	/۳۱۰	/۰۰۷

ه) بحث و نتیجه گیری

این مقاله بدنبال بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر هویت دینی دانشجویان بوده است. برخی عوامل اجتماعی، پیوند تنگاتنگی با عوامل اقتصادی دارند که یکی از این موارد نوع شغل می‌باشد. نتایج تحقیق نشان داد که متغیر اقتصادی - اجتماعی « نوع شغل والدین » ارتباط معناداری با هویت دینی پاسخگویان نداشته است. این وضعیت نشانگر تأثیر کم شرایط اقتصادی بر باورها و هویت دینی افراد مورد مطالعه می‌باشد. متغیرهای اجتماعی سطح تحصیلات پدر و محل سکونت دائمی ارتباط معناداری با هویت دینی دانشجویان نداشته‌اند. متغیرهای اجتماعی همچون سطح تحصیلات مادر، باور دینی دوستان، باور دینی خانواده و موضوع مطالعه غیردرسی ارتباط معناداری با هویت دینی پاسخگویان داشته‌اند.

متغیرهای زمینه‌ای (جمعیت شناختی) سن و وضعیت تأهل ارتباط معناداری با متغیر وابسته هویت دینی نداشته‌اند. دانشجویان مورد مطالعه از این دو بعد، انحراف (واریانس) زیادی نداشته‌اند. شرایط سنی آنها نزدیک به هم بوده و اغلب آنها نیز مجرد بوده‌اند. هویت دینی پاسخگویان با توجه به متغیر زمینه‌ای جنسیت تفاوت معناداری داشته است، به گونه‌ای که زنان از نمره هویت دینی بیشتری برخوردار بوده‌اند.

مروری بر یافته‌های بدست آمده از این پژوهش، نتایج تحلیلی در مورد هویت دینی پاسخگویان و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن ارائه می‌دهد. نتایج یادشده دربردارنده نکات تحلیلی زیر می‌باشند:

۱- هویت دینی به عنوان یک بعد از زندگی انسانی که شکل‌گیری آن در یک دوره زمانی طولانی انجام می‌شود، در حوزه معنایی و مفاهیم درونی می‌باشد و در قالب رفتارهای فردی و اجتماعی متجلی می‌گردد. سازوکار شکل‌گیری هویت دینی نشان می‌دهد که زمینه‌های اجتماعی و معناگرا بیش از زمینه‌های عینی و مادی‌گرا بر روند و میزان شکل‌گیری آن تأثیرگذارند. به بیان ساده‌تر، این بعد از هویت افراد، بیشتر تحت تأثیر شرایط اجتماعی و غیر مادی می‌باشد.

۲- تأثیر شرایط جامعه‌پذیری افراد بر هویت دینی آنها از جمله میزان باورهای دینی دوستان و خانواده پاسخگویان در این پژوهش به خوبی نشان داده شده است. میزان همبستگی باورهای دینی دوستان با هویت دینی پاسخگویان به مراتب بیش از همبستگی باورهای خانواده

هویت دینی و عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر آن ♦ ۱۶۱

با هویت دینی آنها می‌باشد. این وضعیت نشانگر تأثیر زمینه‌های بیرون از خانواده بر ابعاد هویتی افراد به ویژه هویت دینی آنها می‌باشد.

۳- موضوعات مطالعه غیردرسی در هویت دینی پاسخگویان تأثیرگذار بوده است. با توجه به اینکه حوزه شناختی و نگرشی افراد- به عنوان زمینه بنیادی در شکل‌گیری هویت اجتماعی و یا دینی افراد- از مطالعات و فعالیت‌های فکری ناشی می‌شوند، نوع منابع و متون مورد مطالعه افراد در هویت اجتماعی - به معنای عام- و هویت دینی - به معنای خاص- و در نتیجه جهت‌گیری‌های نگرشی و رفتاری نقش مهمی ایفا می‌کنند.

۴- بیشتر بودن نمره هویت دینی زنان در مقایسه با مردان، نشان‌گر پایداری نسبی بیشتر زنان بر ارزش‌ها و آموزه‌های دینی در مقایسه با مردان می‌باشد. به طور کلی، زنان در جامعه ایرانی نماد قداست خانوادگی‌اند و بر این اساس، بیشتر به پاسداشت ارزش‌ها و باورهای معنوی و دینی می‌پردازند. با توجه به اینکه، بیشتر پاسخگویان بومی استان می‌باشند و حفظ ارزش‌ها و باورهای معنوی و همچنین حفظ نجابت و حرمت زنان در مناطق سنتی و نیمه سنتی همچون استان کهگیلویه و بویراحمد، هنوز از جایگاه مهمی برخوردار است؛ بنابراین زنان از هویت دینی بیشتری در مقایسه برخوردار می‌باشند.

۵- نتایج این مطالعه، تا حدود زیادی با نتایج مطالعات پیشین همخوانی دارد. نقش زمینه‌های فرهنگی و جامعه‌پذیری در هویت دینی و میزان دینداری افراد در اغلب مطالعات نشان داده شده است. نتایج مطالعه ایمان و سروش (۱۳۸۵) در مورد نقش مذهبی بودن دوستان در دینداری، مطالعه نیکخواه (۱۳۸۰) در مورد نقش خانواده و مطالعه قاسمی (۱۳۸۳) در مورد تأثیر ویژگی‌های جمعیت شناختی در هویت دینی، از این جمله می‌باشند.

۶- نکته پایانی اینکه هویت دینی افراد جامعه بیشتر متأثر از زمینه‌های جامعه‌پذیری (آموزشی و خانوادگی) است و نوع آموزه‌های آنها می‌تواند در شکل‌دهی شخصیت اجتماعی آنها تأثیرگذار باشد، بنابراین توجه به این کانون‌های جامعه‌پذیری در مطالعات اجتماعی و تربیتی ضروری است.

(و) پیشنهادها

۱- نظر به اینکه خانواده، به عنوان پایه‌ای ترین نهاد اجتماعی نقش مهمی در شکل‌گیری شخصیت و هویت اجتماعی و دینی افراد دارد، و در این میان، مادران- با توجه به یافته‌های

این پژوهش - نقش مهمی در شکل‌گیری هویتی فرزندان دارند، پیشنهاد می‌گردد توانمندسازی خانواده‌ها به منظور تقویت مبانی دینی اعضای خانواده به ویژه فرزندان جوان و نوجوان مورد توجه نهادهای آموزشی و مذهبی قرار گیرد.

۲- با توجه به اینکه بر اساس نتایج این پژوهش، نمرهٔ هویت دینی دانشجویانی که سطح سواد مادر آنها پایین‌تر بوده بیش از پاسخگویانی بوده که سطح سواد بالاتری داشته‌اند، تقویت آموزه‌های دینی در دوره‌های تحصیلی متوسطه و عالی ضرورت دارد. با توجه به گذشت بیش از سه دهه از انقلاب اسلامی و توجه به موضوعات دینی در آموزشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی، چنین نتیجه‌ای ضرورت بررسی آسیب‌شناسانهٔ وضعیت اثربخشی نظام آموزشی کنونی در ارتباط با ترویج و نهادینه‌سازی آموزه‌های دینی را نشان می‌دهد. این یافته همزمان اهمیت نقش مادر در شکل‌گیری هویت دینی فرزندان را نشان می‌دهد و از سوی دیگر، جهت آن، نشان‌گر ناهمخوانی آموزه‌های اقتباسی برخی از افراد جامعه از نظام آموزشی در حوزهٔ هویت دینی است به گونه‌ای که سطح بالاتری از تحصیلات برای بخش قابل توجهی از زنان، با میزان پایینی از هویت دینی فرزندان آنان متجانس شده است.

۳- با توجه به یافته‌های این پژوهش، دوستان و باورهای اعتقادی آنها نقش مهمی در هویت دینی افراد دارند، در این راستا، پیشنهاد می‌گردد که خانواده‌ها نظارت بیشتری بر شبکهٔ روابط دوستانه داشته باشند و نهادهای آموزشی، فرهنگی، فراغتی و تفریحی از ظرفیت اثرگذاری دوستان بر رفتار افراد برای ترویج و نهادینه‌سازی ارزش‌های مرتبط با امور انسانی به ویژه امور دینی در بین نسل جوان بهره‌گیری نمایند. ارائهٔ الگوی عملی «دوست خوب» می‌تواند جوانان را در یافتن مسیر مناسب هویت‌یابی یاری رساند.

۴- با توجه به نتایج تحقیق که افراد با توجه به سن و وضعیت تأهل تفاوت معناداری در زمینِ هویت دینی نداشته‌اند، که این نشان‌دهندهٔ وضعیت نسبتاً همانند نسل جوان است و تفاوتی از این منظر بین متأهلین و مجردین وجود ندارد، پیشنهاد می‌گردد آموزه‌های دینی به شکل کارشناسانه و با در نظر گرفتن اقتضائات معرفتی و نسلی کنونی مورد ترویج قرار گیرد.

۵- برای ارزیابی بهتر از وضعیت هویت دینی جامعه، ضرورت دارد ابعاد گوناگون هویت دینی در میان اقشار گوناگون جامعه مورد توجه قرار گیرد.

منابع

- اینگلهارت، رونالد (۱۳۸۲). *تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته صنعتی*. ترجمه مریم وتر. تهران: انتشارات کویر.
- ایمان، محمدتقی. و سروش، مریم. (۱۳۸۱). "بررسی و ارزیابی عوامل موثر بر هویت دینی جوانان در شیراز" مطالعات و پژوهش های دانشکده ادبیات و علوم انسانی (اصفهان) پاییز و زمستان ۱۳۸۱؛ (۳۱-۳۰): ۳۹-۶۸.
- پاشا، ابراهیم، و فلاح زاده، محمدهادی (۱۳۹۱). "بررسی هویت دینی و ملی نوجوانان و جوانان شهر تهران با تاکید بر گروه مرجع"، مطالعات ملی زمستان ۱۳۹۱؛ ۱۳(۴) (۵۲).
- جلالی مقدم، مسعود (۱۳۸۶). *درآمدی به جامعه‌شناسی دین و آراء جامعه‌شناسان بزرگ دین*. تهران: نشر مرکز.
- درویشی، مهدی (۱۳۸۳). *بازشناسی دین: نگرشی بر رفتارها و عقاید دینی مردم*. تهران: کتاب دانشجویی.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۶). *توسعه و تضاد*. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- سراج زاده، سیدحسین (۱۳۸۴). *چالش های دین و مدرنیته: مباحثی جامعه شناختی در دینداری و سکولار شدن*. تهران: انتشارات طرح نو.
- سعیدی مدنی، سیدمحسن (۱۳۸۵). *درآمدی بر مردم شناسی اعتقادات دینی*. یزد: مرکز انتشارات دانشگاه یزد. ۱۳۸۵.
- علیجانی، مریم (۱۳۸۵). "رابطه ی بین هویت دینی و سلامت روان در دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی"، فصلنامه مطالعات روانشناختی، سال دوم، شماره ۱-۲ (پیاپی ۶)، بهار و تابستان ۱۳۸۵. صفحات ۸۹ تا ۱۰۶.
- عربی، کیانوش (۱۳۸۸). *بررسی عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر تقید به باورهای دینی در دانش آموزان (مطالعه موردی دبیرستان های واقع در شهر نورآباد ممسنی)*. پایان نامه کارشناسی ارشد جامعه شناسی. دهاقان: دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهاقان. ۱۳۸۸.
- قاسمی، یارمحمد (۱۳۸۳). "بررسی میزان تعلق خاطر دانش آموزان دوره متوسطه به هویت ملی"، *پژوهش در مسایل تعلیم و تربیت*، بهار و تابستان ۱۳۸۳؛ ۱(۲-۱) (پیاپی ۲۰-۱۹): ۱۴۳-۱۷۲.

- کلانتری، عبدالحسین؛ عزیزی، جلیل؛ زاهدزاهدانی، سعید (۱۳۸۸). " هویت دینی و جوانان؛ (نمونه آماری، جوانان شهر شیراز)"، تحقیقات فرهنگی ایران تابستان ۱۳۸۸؛ ۲(۲) (پیاپی ۶): ۱۲۵-۱۴۱.
- کوئن، بروس (۱۳۸۵). **درآمدی به جامعه شناسی**. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: نشر توتیا.
- گنجی، محمد؛ نعمت الهی، زهرا و طاهری، زهرا (۱۳۸۹). " رابطه هویت دینی و سرمایه اجتماعی در بین مردم شهرکاشان" (جامعه‌شناسی کاربردی) مجله پژوهشی علوم انسانی دانشگاه اصفهان (زمستان ۱۳۸۹؛ ۲۱(۴) (پیاپی ۴۰): ۱۲۳-۱۴۴.
- گولدنر، آلون (۱۳۶۸). **بحران جامعه شناسی غرب**. ترجمه فریده ممتاز. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- مولو، کیهان (۱۳۷۲). "بررسی عقاید مذهبی دانشجویان دانشگاه آنکارا". ترجمه غلامرضا غفاری. مجله فرهنگ توسعه. (۱۳۷۲) شماره ۲۸.
- نیکخواه، هدایت‌ا... (۱۳۸۰). **سنجش دینداری جوانان و عوامل موثر بر آن** (دانش‌آموزان سال سوم و پیش دانشگاهی شیراز (پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه شناسی) دانشگاه شهید بهشتی.
- واخ، یواخیم (۱۳۸۰). **جامعه شناسی دین**. ترجمه جمشید آزادگان. تهران: سمت.
- وبر، م. (۱۳۷۳). **اخلاق پروتستانی و روحیه سرمایه داری**. ترجمه عبدالکریم رشیدیان و پریسا منوچهری کاشانی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- همیلتون، ملکم (۱۳۷۷). **جامعه شناسی دین**. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی تبیان.
- Gouveia, Valdinery V. & Francisco Jose B. de Albuquerque (2002). "Human values and social identities: A study in two collectivist cultures", *International Journal of Psychology*, 2002, 37(6), 333-342.
- Keddie, Amanda (2014). " Students' understandings of religious identities and relations: Issues of social cohesion and citizenship" *Education, Citizenship and Social Justice*, March 2014; vol. 9, 1: pp. 81-93., first published on February 6, 2014.
- Lacity, M.; & Jansen, M. A. (1994). Understanding qualitative data: A framework of text analysis methods. *Journal of Management Information System*, 11, 137-160.
- Lin, Nan (1976). **Foundations of Social Research**. NY: McGraw-Hill.

- Polkinghorne, D. E. (1988). **Narrative knowing and the human sciences**. Albany: State University of New York Press.
- Struch, Naomi; Schwartz, Shalom H.; Kloot, Willem A. Van Der (2002). "Meanings of Basic Values for Women and Men: A Cross-Cultural Analysis", *Personality and Social Psychology Bulletin*, January 2002 vol. 28 no. 1, pp. 16-28.
- Yu, C. H. (2005). "Reliability and Validity". [Online]. <<http://seamonkey.ed.asu.edu/~alex/teaching/assessment/reliability.html>> . [7 Dec. 2005].

Archive of SID